

TÜRKİYE NOGAYLARI ÜZERİNE GÖZLEMLER VE TESPİTLER
(MESQÚW'DAN KELGENLER)¹
SOME OBSERVATIONS AND EVALUATIONS
ON THE NOGHAYS IN TURKEY

Özet

Türkiye'de yaşayan Nogayların bir bölümü Tuz Gölü civarındaki köylerde yaşamaktadır. Bu köylerin kurucuları da olan Nogayların bir kısmı, 18. yüzyılda gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) etkisi ile diğer bir kısmı ise 19. yüzyılın ikinci yarısında (1859-1961) Kırım Hanlığı'nın dağılması sonucu oluşan yeni siyasi gücün baskısı ile Osmanlı topraklarına göç etmişler. Günümüzde bu köylerde torunları ve torunlarının çocukları yaşıyor. Hepsi de atalarının çaresizlikten göç ettiğini düşünüyor ve ata yurtlarını, tarihlerini, kültürlerini onların kendilerine anlattıkları kadarı ile biliyorlar.

Bu makalede 'Göç Nogayları'nın torunlarının anlatımlarından hareketle göç öyküleri, Tuz Gölü Nogay köyleri, Nogayların kültürlerine ve dillerine karşı tutum ve davranışları ele alınıyor. Ayrıca genç Nogayların, kültürlerini hem daha yakından tanıma hem de yaşatmaya çalışma çabalarına da değiniliyor.

Anahtar Sözcükler

Nogayca, Türkiye Nogayları, Sabantoyu, Kırkkuyu, Akin, Şekerköy, Doğankaya, Boğazören, Ağılbaşı, Seyitahmetli

¹ Makaledeki Nogayca bölümler, Dilek Çetin'in saha çalışması sırasında yaptığı kayıtların tarafımca deşifre edilmesi ile oluşturulmuştur.

Abstract

Part of the Noghays in Turkey live in the villages around Salt Lake. Some of the Noghays, who were the founders of these villages, moved to Ottoman lands because of the political effects of Ottoman and Russian war during 18th century and others moved to Ottoman lands because of the political effects of Crimean Khanate's resolution during the middle of the 19th century. At present, those who live in these villages are the grand children or the grand grand children of these people. They all think their ancestors moved because they had no other choice. Their knowledge of their homeland, history, and culture is solely based on what they were told by the elderly.

This article is about the stories on Noghays' migrations as told by grand children, Salt Lake Noghay villages and their attitudes towards their culture and language. It also highlights how willing the younger Noghays are to take a closer look and learn about their culture, and also shows their efforts to keep it alive.

Key Words

Noghay, Noghays in Turkey, Sabantoy, Kırkkuyu, Akin, Şekerköy, Doğankaya, Boğazören, Ağılbaşı, Seyitahmetli

Giriş

Türkiye’de yaşayan Nogayların, resmi kaynaklar dışında, anavatanları ile ilgili bilgileri Nogay yaşlılarının (*qartlar*) kısaca “*Mesqúw’dan keldik*” biçimindeki anlatımlarına dayanmaktadır. *Qartlar* ayrıca *Sórqawıl* adlı bir yerden daha bahsetmektedirler. *Mesqúw* ile Rusya, *Sórqawıl* ile ise günümüzde Stavropol bölgesinde olan ve daha çok da *Yetsan* (Cetsan, Yedisan) Nogaylarının yaşadığı *Qanlı awıl* olarak bilinen köy kastedilmektedir. Nogay kökenli yurttaşlar bazı tamgaları (*tabınlar*) Nogay kimliklerinin birer delili olarak göstermekte ve bunlara dayanarak boylarını belirlemeye çalışmaktadırlar.

Yoğun olarak 18. yüzyıl ortası ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya çıkışlı göç dalgalarının başlıca aktörleri arasında bulunan Nogaylar,² o dönem Osmanlı toprakları olan bölgeye ulaştıklarında biteceğini düşündükleri göç hareketini daha uzun süre sürdürmek zorunda kalmışlar, farklı bölge ve vilayetleri deneye deneye günümüzde yaşadıkları köylerde karar kılmışlardır. Adana, Bursa, Eskişehir, İstanbul vb. Türkiye’nin birbirine çok da yakın olmayan şehirlerinde yaşayan Nogayların nüfus bakımından çoğunluğu oluşturdukları köylerin önemli bir bölümü günümüzde Ankara ve Konya gibi iki büyük şehrin ortasında yer alan, bir kısmının hemen yanı başında bir kısmının ise birkaç kilometre ötesindeki Tuz Gölü civarındadır.

Nogayların bu köylere yerleşmeleri ile ilgili hemen hemen hepsinin farklı bir öyküsü var. Bugün orta yaş üstü Nogay büyüklerinin dede ve ninelerinden duyduklarına dayalı anlatımları ile bu bölgeyi tercihlerinde bir arada yaşama, varlıklarını güç birliği ile sürdürme gibi “kimliklerini koruma” refleksi de etkili olmuş gibi:

Kælgen soñra bunlardı İzmit bette Osmannı ékí sene mısafırhane mısafir etgen. Ondan soñra dedemdiñ babasılar Osmannı paşasından bayaa bir şiy ogún mal we degerli topraqlar buğún Balikesir Bursa arasında paşanın moderin bir çiftliğini algannar.³ Biyerde çiftlikde biraz turğannar yanı turğan zamanlarında o satğan paşadın bir uulu bar eken paşa ölgen uulu paşadın uulu da Bursa valisiniñ ğızıylan üylengen. Vali çiftlikge góz ğoyadı çiftlikdi terkediñiz dep basqı yasaydı dewamlı ondan soñra bu Hacı Emin atay diydi bu bizge raxat bermeyiñ ketip padişaxtıñ xabarı bar ketip aytayıñ didiler valini şikayat eteyiñ didiler padişaxğa Hacı Emin Atay Ethemdiñ dedesi İstanbulğa ketedi padişaxğa turumdu iletedi padişax da saraydın çamaşırçıbaşını görevlendiredi ket didi valiniñ gellesini kes gel Bursadan bñ adamdardı nası raxatsız eter u yerden gelediler validiñ maqamına Hacı Emin Ataman saraydın çamaşırçıbaşı vali maqamına gelgende vali baxıradı hey bu adam tağa çiftlikdi terketmediñizmi didi tabı adam da saraydan yaqxasında nişanı

² 1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Rusya’nın Kırım’da yayılma politikası sonucu ilk göç hareketi başlamış, 1854 yılı ikinci yarısından itibaren ise Rus Çarı, Karadeniz kıyısında yaşayan Müslüman toplulukların iç bölgelere tehcirini istemiştir (Bice 1991; Firuzoğlu 1999). 1859–1861 yılları arasında Osmanlı Devleti’ne göç eden Nogaylar Adana, Halep, Suriye ve Konya’ya yerleştirilmiştir. Adana Eyaleti’ne 20.511 Nogay yerleştirilmiştir (Bayraktar 2008: 45). İskanın kendi istekleri doğrultusunda yapılmasına da dikkat edilmeye çalışılmış, örneğin İzmit sancağının Kandıra kazasına çıkmış olan 96 nüfusun Konya eyaleti dâhilinde bulunan Kırşehir kazasında kabileleri nezdinde iskân olunmalarını talep ederek dilekçe verdikleri kayıtlara geçmiştir (Gündüz 2012: 1220).

³ Bu makalede kullanılan bazı harflerin ses değerleri şöyledir: æ ‘açık e’, è ‘kapalı e’, í ‘düz, dar, yarı kalın i’, ú ‘yuvarlak, dar, yarı kalın ü’, ğ ‘sızıcı, sürekli, yumuşak g’, ĩ ‘kısa i’, ğ ‘art damaksıl g’, ó ‘yuvarlak, geniş, yarı kalın ö’, w ‘çift dudaksıl v’, x ‘hırıltılı, sızıcı, gırtlaksıl h’, c ‘süreksiz, ötümlü, diş eti-ön damak ünsüzü’, ı ‘düz, dar, kalın, normal süreli i’, ê ‘yuvarlak e’.

bar eken onı gösteredi vali cerge qapanadı men etdim sen etpe didi we Hacı Emin atay kellesini kestirmeydi yani valinin. Vali yine de görevinden aladı saraydın çamaşırcıbaşı yine de canlı bir vali atap İstanbula dönüp ketedi yalnız çiftlikde bek şiy bulamaydılar biraz ıraxatsız boladılar çiftlikdi ucuz bir şekilde satadılar bî yerden Haymana kelediler. Haymanada da şarşıdın bolğan yerlerine filan işte bayaa bir şiyler casaydılar tükkanlar bilmem ne işte hayvancılıq ta bilmem ne şarşıdın bî yerlerige ağıllar bağlar casaydılar bî yerde de biraz oturğandıqdan sonra úyerden de kóşediler búğün Anğaranın ğızılaydın bolğan yerlerine geleydiler úyerlerge gene bir şeyler yasaydılar úyer müyler biraz oturğan sonra filan bu bizim kóyün yanındağı Axdaş kóyünü begenirler úyerge góşediler úyerde de epey bir müddet oturadılar. babaları ólgen soñ Hacı Emin, Hacı Salih, Hacı Abdulla ólgen sonra úşúnın ballarından en úkendin balası İbraam Efendi Mandıra kóyüne Qulunun Mandıra kóyüne kóşedi eñ kiçigi ğardaştın Hacı Apdilladın ulu Hacı Omar Ağa da Sekerge kóşedi. Axdaş kóyünde benim dedem Hacı Ramazan calğız qaladı tabı ózı şıysinden bir müddet bir qaş sene oturğandan sonra ğarı calğız bolmaydı men de didi Sekerge kóşeyin. Olay oğa góre şeylik casaydı saplardı filan egin işletgen sonra Sekerge cıktıladı Ondan sonra búğünqı bizim kóyden de tabı o zamandıñ qartlardı bizim kóyge kel didiler sen bizim kóye gel şeylik casa velasıl dedem de ğarağuraa alıp kelediler. Axdaştıda Kúrtlerge satğan eken olay da alğanlar (Muhsin Açık, 10.04.1955, Doğankaya).

“Geldikten sonra bunları İzmit taraflarında Osmanlı iki sene misafirhane / misafir etmiş. Ondan sonra dedemin babaları Osmanlı paşasından o gün için epeyce bir şey mal ve değerli topraklar, bugün Balıkesir Bursa arasında (bulunan) paşanın modern bir çiftliğini almışlar. Burada çiftlikte biraz yaşamışlar, yani yaşadıkları zamanlarda o (çiftliği) satan paşanın bir oğlu varmış, paşa ölmüş, paşanın oğlu da Bursa valisinin kızı ile evlenmiş. Vali çiftliğe göz koyar, çiftliği terkediniz diye baskı yapar devamlı, ondan sonra bu Hacı Emin Ata der, bu bize rahat vermeyecek, gidip padişahın haberi var, gidip (ona) söyleyelim, dediler. Valiyi şikayet edelim dediler, padişaha. Hacı Emin Ata, Ethem’in dedesi, İstanbul’a gider, padişaha durumu iletir, padişah da sarayın çamaşırcıbaşını görevlendirir: “Git!” dedi, “Valinin kellesini kes, gel Bursa’dan! bu insanları nasıl rahatsız eder?” Oradan gelirler, valinin makamına. Hacı Emin Ata ile sarayın çamaşırcıbaşı valinin makamına geldiğinde vali bağırır: “Hey, be adam, daha çiftliği terk etmediniz mi?” dedi. Tabi adamın da saraydan yakasında nişanı var imiş onu gösterir. Vali yere kapanır: “Ben ettim, sen etme!” dedi ve Hacı Emin Ata kellesini kestirmede yani valinin. Valiyi yine de görevinden alır sarayın çamaşırcıbaşı yine de yeni bir vali atayıp İstanbul’a dönüp gider. Yalnız çiftlikte pek bir şey bulamazlar, biraz rahatsız olurlar. Çiftliği ucuz bir şekilde satarlar. Buradan Haymana’ya gelirler. Haymana’da da çarşının olduğu yere filan işte epeyce bir şeyler yaparlar. Dükkanlar bilmem ne, işte hayvancılık bilmem ne, çarşının bir yerlerine ağıllar, bağlar yaparlar. Burada da biraz yaşadktan sonra oradan da göçerler. Bugün Ankara’da Kızılay’ın bulunduğu yerlere gelirler. Oralara yine bir şeyler yaparlar, evler mevler. (Burada) biraz oturduktan sonra filan bu bizim köyün yanındaki Aktaş⁴ köyünü beğenirler. Oraya göçerler, orada da epey bir müddet otururlar. Babaları öldükten sonra Hacı Emin, Hacı Salih ve Hacı Abdullah öldükten sonra üçünün çocuklarından en büyüğün çocuğu İbrahim Efendi Mandıra köyüne, Kulu’nun Mandıra köyüne göçer. En küçük kardeşin Hacı Abdullah’ın oğlu Hacı Ömer Ağa da Şeker köyüne göçer. Aktaş köyünde benim dedem Hacı Ramazan yalnız kalır. Tabii kendisi şeyden bir müddet bir kaç sene oturduktan sonra, “Artık yalnız olmaz, ben de Şeker’e göçeyim.” dedi. O zaman öyle işler yapar samanları filan, ekinleri işlettikten sonra Şeker’e? Ondan sonra bugünkü bizim köyden de tabii o zamanın yaşlıları, “Bizim köye

⁴ Ankara Şereflikoçhisar ilçesi köylerindedir. 2012 adrese dayalı nüfus sayımına göre toplam nüfusu 29 olup 14 erkek, 15 kadın bulunmaktadır.

gel!” dediler, “Sen bizim köye gel şeylik?? yap!” Velhasıl dedem de Karakura’ya (Doğankaya/Karakaya) getirdiler. Aktaş’ı da Kürtler’e satmış, onlar da almışlar.”

Nogay Köyleri⁵

Konya’nın Kulu İlçesine bağlı dört köy – Kırkkuyu, Boğazören, Ağılbaşı ve Seyitahmetli - ile Ankara’nın Şereflikoçhisar İlçesine bağlı üç köy – Akin, Şekerköy ve Doğankaya - Nogayların nüfus olarak çoğunlukta olduğu yerleşim birimlerindedir. Bu köylerin sakinleri yaşam koşullarının daha uygun olması nedeni ile kış aylarını daha çok Ankara ve Konya’da geçirmekte, yaz aylarında ise köyelerine dönmektedirler. Ankara Nogay Kültür Derneği yöneticilerinden Muharrem Yılmaz’ın ifadesine göre bu köylerde herhangi bir asayiş sıkıntısı söz konusu değildir. Bu nedenle özellikle yaşlılar evlerinin kapılarını kilitlemeye gerek duymuyorlar. Ancak yine Yılmaz’a göre son yıllarda artık bu adetin sürdürülemeyeceği gibi bir his de oluşmaya başlamış. Nogaylar, kendi içlerinden değil ama yabancı unsurlardan gelebilecek bazı tehditlere karşı artık tedbirli olunması gerektiğini düşünüyorlar.

Köylerin kuruluşu veya Nogayların yerleşimi ile ilgili Nogayların kendi anlatımlarına dayalı bilgiler⁶ ile bu köylerin “TUİK Adrese” dayalı nüfus bilgileri⁷ şu şekildedir:

Kırkkuyu Köyü: 1853-1856 Osmanlı-Kırım savaşında Anadolu’ya gelen ve Çöpler ile Paşa dağı havalisine yerleşen bazı Nogay Türklerinin köy yerine göç etmesi ile kurulmuştur. Köye 1890 yıllarında Rusya’nın Petersburg ili Semirik ilçesi Gölderen köyünden gelip yerleşenler de olmuştur. Toplam nüfus 310; 143 erkek 167 kadın.

Boğazören Köyü: Eski adı *Köstengil*. Köy 1850 – 60’lı yıllarda Rusya’dan göç eden Nogay Türkleri tarafından kurulmuştur. Köye ilk yerleşen ve kuran Temirbek Ata ve obasıdır. Toplam nüfus 135; 73 erkek, 62 kadın.

Ağılbaşı: 1860’lardaki göçle Kafkasya’dan, Rabat Ay’dan gelenler tarafından kurulmuştur. Başlarda Mandıra olan adı 1960’ta Ağılbaşı olarak değiştirilmiştir. Toplam nüfus 178; 83 erkek, 95 kadın.

Seyitahmetli Köy: *Seydametli* şeklinde telaffuz edilmektedir. Bir rivayete göre 1884-1887 yılları arasında Seyit ve Ahmet adlarında iki kardeş köyün bugünkü arazisine gelip araziye ve suyu çok beğenerek buraya bir yerleşim yeri kurmak istemişlerdir. Sultan Abdülhamit’in fermarıyla kurulan Seyitahmetli köyünün toplam nüfusu 24’tür. Bunlardan 11’i erkek, 13’ü ise kadındır.

Akin Köyü: *Agin* şeklinde de söylenir. Köyün 1860 yıllarında Kafkaslardan göç ederek gelen Nogay Türklerinden üç aile tarafından kurulmuş olduğu bilinmektedir. Bazı yaşlılardan öğrendiğime göre kurucular şunlardır: Abdullah, Osman ve Hacı Yunus. Toplam nüfus 231; 106 erkek, 125 kadın.

Şekerköy: Nogaylar Seker biçiminde kısaltırlar. Köy 1861 yılında Kafkasya’dan gelen Nogay Türkleri tarafından kurulmuştur. Toplam nüfus 186; 83 erkek, 103 kadın.

Doğankaya Köy: Eski adı *Qarapqur*,⁸ *Karakaya* veya *Abdülgedigi*⁹ olarak da bilinir. 1853-1856 Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Kırım savaşından sonra Anadolu’ya göç eden Nogay Türkleri

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Kırımlı 2012.

⁶ Köy bilgileri için bk. <http://www.istanbulnogayturkleri.org/>

⁷ Nüfus bilgileri için bk. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>

⁸ *Köyge ilk kelgenler, Padişah: “Qarap, qurnuz kónúzdú begengeníniz cerge!” dep buyurganda bo cerlerge ískân etkenler. Kóydín atını da Padişahın “Qarap qurnuz!” lapına kóre “Qarapqur” salganlar. Sonra kóydín*

tarafından kurulmuş bir köydür. Osmanlı arşiv belgelerinde Abdülgedik olan köy 1860 yıllarında kurulmuştur. Köy sakinleri Kulu Paşadağı dolaylarına iskan ettirilen Nogaylardandırlar. Toplam nüfus 94; 45 erkek, 49 kadın

Yukarıdaki köyler dışında Ankara merkez ilçesi *Ahiboz* (Ayboz/Aboz), *Ballık*, *Taşpınar*, *Günalan* (Koloz/Holos) köyleri; Bâlâ ilçesi *Ahmetçayırı* köyü ile Haymana ilçesi *Cıngırlı* köyü nüfusunun bir kısmını Nogayların oluşturduğu bilinmektedir (Jankowski 2000).

Nogay mı, Tatar mı Tartışmaları

Gerek tarihsel bakımdan gerekse dilbilimsel ölçütlere dayalı incelendiğinde Nogaylarla Kırım Tatarlarının ortak ve benzer yönleri, farklılıklarından çok daha fazladır. Ancak, kendilerini tanımlamada benzerliklerden çok farklılıklara odaklandıkları için ne Nogaylar, Tatarlığı ne de Kırım Tatarları, Nogaylığı kabul ediyor. Aslında birbirlerinin kültürel özelliklerini de çok iyi biliyor ve genç kuşaklara da aktarıyorlar, ancak bunların hangi tarafa ait olduğunu da vurgulamadan edemiyorlar.

Necu Ata: *O Síydosman Qırımlardıñ.*

Síydosman saray saldırgan ay boydan da boyğa,

Sen nişanda coq edij ay hoşkeldin toyğa.

Síydosman saray saldırgan ay tóbesi síse,

Caslıgımda qızlarman oynaganım aqlıma túse.

(Caslıqta oynagan qúnlerim aqlımgı túse.)

- Hæralda Qırımlardan ğalma. U bizimki tuwul.

Dilek Çetin: *Siz qaydan úğrendiñiz?*

Necu Ata: *Bından basqa da yoq. Eskiden ertengi aytatanır.*

Dilek Çetin: *Baba qayerden úğrendiñ sen bunlardı.*

Necu Ata: *Qartlardan. Qartlarla oturatağken.*

Dilek Çetin: *Awızdan úğrendiñ, óylemi?*

Necu Ata: *Qartlardan soraykane. Qaydı boldı, qaydı ketti.* (Necmettin Atılğan, 01.01.1945, Doğankaya)

“Necu Ata: O Seydosman Kırımlardan.

atı Abdulgediği bolğan. Son bir değışiklikben Doğanqaya bolğan; amma avelki atlar da aytılpkelgen (Necmeddin Atılğan’dan). “Köye ilk gelenler, Padişah: “Bakıp, kurun köyünüzü beğendiğiniz yere!” diye buyurduğunda bu yerlere iskan etmişler. Köyün adını da Padişah’ın “Karap (bakıp) kurun!” lafına göre “Karapkur” koymuşlar. Sonra köyün adı Abdülgediği olmuş. Son bir değışiklik ile Doğankaya olmuş; ama evvelki adlar da söylenegelmiş.”

⁹ *Kóymızdın atı bolğan Abdulgediği’nin mânâsı; kóy 120–130 sene avelı qurulğan Qaraqura degenler ilk. Abdulgedik ekinci atı. Kóymızdın Aqtaş kóyüne bed bir mezarlıq bar. Uyerde qart bir kisi ólgeni işün uyerge “Dede mezarı” diydiler. Uyerde bir de şuqur barken. Coldan kelip geşgen uyerde para atarken. Ólgen qartdın da atı Abdul eken. Abdul-gedik, bulayca o vaqıttan berli bizim kóydın atı bolıp aytılpkelgen* (Ahmet Açikel ile Muhsin Açikel’den). “Köyümüzün adı olan Abdülgediği’nin anlamı; köy 120-130 sene evvel kurulduğunda Karakura demişler ilkin. Abdülgedik ikinci adı. Köyümüzün Aktaş köyü tarafında bir mezarlık var. Orada yaşlı bir kişi öldüğü için oraya “Dede mezarı” derlerdi. Orada bir çukur varmış. Yoldan gelip geçen oraya para atarmış. Olen yaşlının adı da Abdül imiş. Abdül-gedik, böylece o vakitten beri bizim köyün adı olarak söylenegelmiş.”

Seydosman saray yaptırmış ay boydan da boya,

Sen nişanda yok idin ay hoş geldin düğüne.

Seydosman saray yaptırmış ay tepesi cam,

Gençliğimde kızlarla oynadığım aklıma düşer.

(Gençlikte oynadığım günler aklıma düşer.)

- Herhalde Kırımlardan kalma. O bizimki değil.

Dilek Çetin: Siz nasıl öğrendiniz?

Necu Ata: Bundan başka da yok. Eskiden masal anlatılır.

Dilek Çetin: Baba nereden öğrendin sen bunları?

Necu Ata: Yaşlılardan. Yaşlılarla otururken.

Dilek Çetin: Ağızdan (sözlü) öğrendin, öyle mi?

Necu Ata: Yaşlılardan sorarak. Nasıl oldu, nasıl getti."

Nogaylar ile Kırım Tatarları arasındaki atışma konularından biri de at eti ile ilgilidir. Aslında hem Nogaylar hem de Kırım Tatarları müslüman oldukları halde, Tatarlar at eti yedikleri için Nogayları kınamaktadır. Jankowski bu durumu Türkiye'deki saha çalışmasında görüştüğü Damakan Ünal'ın "Kırımlar bizge 'at eti aşagan aram nogaylar at eti yiyen günahkâr nogaylar' derler" ifadesine dayandırarak ortaya koymuştur (Jankowsky 2000).

Nogay ve Tatar kimlik tartışmaları ile ilgili olarak Hakan Kırımlı şu tespitte bulunmuştur:

"Kaba bir ayırımla hanlık devrinde Kırım Yarımadası'nda az çok yerleşik hayat düzeni içinde yaşayan Türk ve Müslümanlar "Kırım Tatarı", hanlığın yarımada dışında, anakaradaki geniş arazilerinde esasen hayvancılığa dayalı göçebe bir hayat sürdüren ve yine Türk ve Müslüman olmalarına rağmen yarımadadakilerden bir ölçüde farklı özgün kültürü ve lehçesi olanlar ise "Nogay" olarak adlandırılabilirler. Ancak temelde yanlış olmamakla birlikte, bu tasnif de kesin ve her zaman geçerli olmaktan çok uzaktır. Nihayetinde, Kıpçak bozkırlarından Kırım Yarımadası'na gelip yerleşik hayata geçen her "Nogay", teknik olarak "Kırım Tatarı" hâline gelmekteydi. Nitekim Kırım Yarımadası dâhilindeki kuzey bölgesinde yer alan bozkır (Çöl) bölgesinin yerli halkı olan, dillerinde ve fizyonomilerinde bariz Kıpçak özellikleri taşıyan Kırım Tatarları, günümüzde dahi halk arasında "Nogay" olarak adlandırılmaktadır" (Kırımlı 2012: 3-4).

Nogayların Tatarlarla sıkça karıştırılmasının bir nedeni de Türkiye'ye göçün farklı bölgelerden ve değişik zamanlarda olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu kapılarını kendi sınırları dışındaki Türk unsurlara farklı asırlarda çeşitli nedenlerle açmıştır. Bu durumu yine Necu Ata şu şekilde ifade etmektedir:

- *Bu kób araştırılıya. Mesquwdan kelgenner bar, Dağıstanlıdan kelgenner bar, Türkmenistandan kelgenner bar. Zaten beylik beylik yaşağan úşin mesela u yaqta begenmegen beylikke biz keteyík. Soona kısım kısım kelgenner bar. İlk kelgenner iste bin yedi yüz atmıs segizde ilk kelgennerden bizim bu yaqlar. İlk góş Noğaylarından.*

- *Soñ gelgenner Mesquwdan geldi. Menim annannem Mesquwdan geldi. Mesquwdan gelgende on bes yaşında eken. Annatatuğan men o yaqta şıqqanda on beş yaşındadım. Onnar zulúmden gelgenner amma ilk gelgenner zulúmden tuwul. Soñ gelgen atmışda óldú, bin toğuz yüz atmışda óldú annannem. Doksan beş yaşında óldú. Otuz beş yaşını şıq bin sekiz yüz atmış beş doğumlu boladı. On beş, bin segiz yüz ellide ú yerde tuğadı. Bin*

segiz yüz ellide annannem yalnız, babannem alar kób erte bin yedi yüz ğašta kelediler. Bin segiz yüz atmış beşte şıkmış boladı işte annannem (Necmeddin Atılğan, 01.01.1945, Doğankaya).

“Bu çok araştırılıyor. Rusya’dan gelenler var, Dağıstan’dan gelenler var, Türkmenistan’dan gelenler var. Zaten beylik halinde yaşadıkları için mesela o taraftaki beyliği beğenmeyenler biz gidelim (demişler). Sonra kısım kısım gelenler var. İlk gelenler, işte 1768’de. İlk gelenlerden bizim bu taraflardakiler. İlk göç Nogaylarından.

Daha sonra gelenler Rusya’dan geldi. Benim anneannem Rusya’dan geldi. Rusya’dan geldiğinde on beş yaşında imiş. Ben oradan çıktığımda on beş yaşındaydım derdi. Onlar zulümden gelmişler ama ilk gelenler zulümden değil. Son gelen altmışta öldü, 1960’da öldü anneannem. Doksan beş yaşında öldü. Otuz beş yaşını çık, 1865 doğumlu olur. On beş, 1850’de orada doğar. 1850’de, anneannem yalnız, babaannem onlar çok önce bin yedi yüz kaçta gelirlir. 1865’te çıkmış olur işte anneannem.”

Türkiye’ye giriş yolları ve tarzları da girdikleri dönem gereği farklı olmuş. Bir kısmı Trakya üzerinden karayolu ile ve sahip oldukları taşınabilir varlıklarını da beraberlerinde getirerek göç etmişken diğerleri deniz yolu ile ve herhangi bir şey getiremeden göçmek zorunda kalmışlardır. Üstelik bunların bir kısmı ticaret ile uğraşan yani hali vakti yerinde topluluklar imiş:

Eki yèrden kîrgenner. Bir deníz, qaradenízden kîrgenner, bir de Tîraqya betden kîrgenner. İlk kelgenner Tîraqya betden kîrgenner. Malıman, dawarıman, atıman, óğúzúmen Tîraqya betden onnar yara yoluman kelgenner. Awı kelgenner de deníz yoluman kelgenner. Onnar malsız gelenler. Sade denízmen ózlerini canlarını alıp kelgenner. İşte u yaqda bîr rîvayetge göre balmumu Noğaylardın balmumu ticareti Noğaylardın ğolunda éken. Ta bundan üç yüz yıl æveli balmumu ticareti yasalğan etgenner u yaqda (Necmeddin Atılğan, 01.01.1945, Doğankaya).

“İki yerden girmişler. Bir deniz, Karadeniz’den girmişler, bir de Trakya tarafından girmişler. İlk gelenler Trakya tarafından girmişler. Onlar hayvanlarıyla, atıyla, öküzüyle Trakya tarafından kara yolu ile gelmişler. Diğer gelenler de deniz yolu ile gelmişler. Onlar hayvansız gelenler. Sadece deniz yoluyla kendilerini canlarını getirmişler. İşte o tarafta bir rivayete göre balmumu Nogayların, balmumu ticareti Nogayların ellerinde imiş. Ta bundan üç yüz yıl evvel balmumu ticareti yapıyorlarmış o tarafta.”

Kültürleri ve Dilleri İle İlgili Tutumları

Anadolu’nun diğer küçük yerleşim birimlerinde olduğu gibi Nogay köylerinde de 20. yüzyılın ilk yarısında daha kapalı bir yaşam tarzı hüküm sürmekte iken özellikle 1960’lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden gelen göçlerle birlikte farklı kültürlerle etkileşim söz konusu olmuş. Buna hızla gelişen ulaşım, eğitim ve iletişim koşulları eklenince Nogaylar tamamen dışa açık bir sosyal yapıya geçmişler. İçlerinden bazıları Avrupa ülkelerine bir kısmı da çocuklarına daha iyi eğitim ve iş imkânı vadeden büyük şehirlere göç etmişlerdir. Bu durum göç eden ilk kuşaklar kadar olmasa da kültürel unsurları nispeten içselleştirmiş, çocuklar ve torunlar ile artık tamamen baskın farklı bir kültüre doğmuş kuşaklar arasındaki bağı iyice zayıflatmıştır.

Şu an Türkiye'deki Nogaylar arasında üç farklı kuşaktan söz etmek mümkündür. Birinci kuşak yaşı altmış ve üstü, dil ve kültürlerini anavatandan gelen dede ve ninelerinden öğrenmiş, bunları nispeten doğal biçimde yaşatan torunlardan oluşuyor. İkinci kuşak, torun Nogayların çocukları. Bütün bildikleri daha çok rivayete dönmüş anlatılara dayanıyor. Bunlardan bir kısmı kimliklerini yaşatmak için çaba içindeler. İki dilli sayılırlar. Nogaycaı iyi anlıyor ancak kullanımda sıkıntı yaşıyorlar ve daha çok büyükleri ile konuşurken ve yalnız ev dili olarak kullanıyorlar. Diğer ortamlarda Türkçe konuşuyorlar. Gelenek ve adetleri ise biraz belirsizleşmiş. Bir kısmını ancak anlatıldığında hatırlayabiliyorlar, bir kısmından ise tamamen habersizler. Yalnız bu kuşak bazı geleneklerini yeniden canlandırmak için uğraşiyor. Sabantoyu şenliği buna en güzel örneklerden biridir. Üçüncü kuşak ise, torunların torunları. Türkçe artık anadilleri olmuş. Kendi dilleri konuşulduğunda bir kısmını anlıyorlar ancak konuşmak için pek istekli değiller. Bu isteksizliğin sebebi Nogaycaı etkin kullanacakları ortamdan uzak bulunmaları da olabilir. Zira çoğu, köyde değil artık büyük şehirlerde yaşıyor.

Nogay büyükleri geleneklerinin daha canlı olduğu günleri özlemle anıyorlar. Özellikle çok daha renkli törenlerle kutlanan özel günler, düğünler, hasat şenlikleri gibi belki de kendilerini anayurtlarında hissettiren ritüelleri anarken rahatsızlıkları açıkça hissediliyor. Elmas Yılmaz'ın eski Ramazan manilerinden birini söyledikten sonraki sitemi bu hissin dışı vurumu:

*Tur abay, tur abay; papışındı kıy abay!
Sekerim bar ezilíyik, ince tastardan súzilíyik,
Kóp bekletbe qartaba, kóp cerim bar gezilíyik!
Tur abay, tur abay; papışındı kıy abay!*

- *Dep şaramazan aytayídık. Mitıldı íste, kóbisini mittiq, aytatayídık eskiden. Ketken sayın battal boladı, cok boladı* (Elmas Yılmaz, yaşı tespit edilmemiş¹⁰, Doğankaya).

“Kalk abla, kalk abla; pabucunu giy abla!
Şekerim var ezilecek, ince tülbentten süzülecek,
Çok bekletme büyük abla, çok yerim var gezilecek!
Kalk abla, kalk abla; pabucunu giy abla!

- Diye Şahramazan söyledik. Unutuldu işte, çoğunu unuttuk, söyledik eskiden. Gittikçe kayboldu, yok oldu.”

Yine Elmas Ayye, misafir ağırlama gelenekleri ile ilgili de şunları anlatıyor:

Nogaylardıñ şeysí eskiden arıw eken biz bala ekende. Misafir keldimidi sıpraa bas kelmese qabil etmezidiler qartlar. Bizdi ... bizge bir soyup soyup illaki bas keleyik, bas kelse arıw qonaqladı, arıw ağırladı derler (Elmas Yılmaz, yaşı tespit edilmemiş, Doğankaya).

“Nogayların şeyi eskiden güzel imiş, biz çocukken. Misafir geldimiydi sofraya kelle gelmezse kabul etmezlerdi büyükler. Bizi ... bize bir kesip kesip illaki kelle gelecek, kelle gelirse güzel misafir etti, güzel ağırladı derler.”

Sabantoyu geleneğini canlandırma çabaları da Nogay kültürünü yaşatma çalışmalarından başlıcası. Ancak köyün yaşlıları, büyüklerinden dinledikleri eski hasat şenlikleri yanında bugünkülerin biraz

¹⁰ Elmas Yılmaz'ın benim elimdeki kayıtlarda nüfus bilgileri görünmüyor. Ancak, tahminen 60 yaşlarında.

yüzeysel olduğu düşüncesindedir. Necu Ata, Nogay gençlerin büyük bir hevesle hazırladıkları Sabantoyu şenliklerini biraz yapay buluyor. Bu düşüncesinde geçmiştekilerin çok daha görkemli olması yatıyor kuşkusuz.

- *Olay tuwul eskideki olay tuwul. Eskiden sabantoyı etkenler ü yaqtada Nogaylar ... toy deve soyup bilmem netip atarmanlarla nelerle bírów bu reklam toy bu. Bunlar reklam úşin. Eskiler reklam úşin etmey ekenler.*

- *Eskiden Noğaylar tas toplanıp iste, öz aralarında et cemeğe, bol deve soyup ógúz soyup kóy şennik etip etip toy etetkenler. Toplanıp yani Noğaylar. Beylikler yani beylikler alinde yaşapetkenler u yaqta Noğaylar. Beylikler bírówbırównú davet etetkenner işte toyda şennik etetkenner (Necmeddin Atılğan, 01.01.1945, Doğankaya).*

“- Öyle değil, eskiden öyle değil. Eskiden sabantoyu etmişler oralarda Nogaylar... deve kesip bilmem ne edip atıcılarla nelerle birileri bu reklam şenlik bu. Bunlar reklam için. Eskiden reklam için etmezlermiş.

- Eskiden Nogaylar tamamen toplanıp işte, kendi aralarında et yemeye, bol deve kesip, öküz kesip köy şenlik edip düğün ederlermiş. Toplanıp yani Nogaylar. Beylikler yani beylikler halinde yaşamaktaymış o tarafta Nogaylar. Beylikler birbirini davet ederlermiş işte sabantoyda şenlik ederlermiş.”

Aslında yaşlısı genci, kültürlerinin tehlikede olduğunun bilincinde ve bunun için bir şeyler yapma gerekliliğinin farkındalar. Ancak yine de diğer toplumlarda da olduğu gibi karşılaşılan zorluk ve sorunlar karşısında kuşaklar arası suçlama refleksi Türkiye Nogayları için de söz konusu. Yaşlı kesim gençleri duyarsızlıkla, kendi gelenek ve göreneklerini unutmakla suçlarken, gençler yaşlıları tembellikle itham edebilmekte:

Dilek Çetin: *İşğır ne?*

Mehan Dağtekin: *Bél baylağan. Onı barmak cípten óórúp naday énni bélge baylap ústún şawşaqlap beştemaldıñ ústún şonday baylap şawşaqlap şaştı ónúm búramızğa túzúp awrıp etip aaralarıñğa ğúşaq saalıp altını bolğan altın tağıp kúmísí bolğan kúmísí tağıp coğúttúq ya coq yawrúm sizge bíz hepísini coğúttúq.*

Dilek Çetin: *Siz bizge öğretbegensiniz, otürgansınız.*

Mehan Dağtekin: *Siniñ anañ úğretbegenmi?*

Dilek Çetin: *Úğrenmee şalışamız işte.*

“Dilek Çetin: Uçkur ne?

Mehan Dağtekin: Bele bağlanan. Onu parmak ipten örerek şöyle enlice bele bağlayıp üstünü şöyle bağlayıp düğümleyerek saçı buramıza indirerek aralarına kuşak salıp altını olan altın gümüşü olan gümüş bağlayıp. Yok ettik ya yok. Yavrum size biz hepsini yok ettik.

Dilek Çetin: Siz bize öğretmediniz, oturdunuz.

Mehan Dağtekin: Senin annen öğretmedi mi?

Dilek Çetin: Öğrenmeye çalışıyoruz işte.”

Nogayların tarihi, kültürü ve dilleri hakkında kitap, makale vb. bilimsel yazılar ile sunulmuş bildiriler var. Bunlardan çoğu Kafkasya'daki Nogaylar hakkında bir kısmı da Türkiye'dekiler üzerinedir.¹¹ Bunlar arasından özellikle dil çalışması olarak Dilek Ergöncü Akbaba'nın "Nogay Türkçesi Grameri" ile "Kazak ve Nogay Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri" adlı kitaplarını anmak gerekir. Hakan Kırımlı tarafından hazırlanan "Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri" kitabı da alanda büyük bir boşluğu doldurmuştur. Henryk Jankowski de, Türkiye'deki Tatar ve Nogayların yerleşim birimlerini tespit etmek amacı ile yaptığı saha çalışmasında elde ettiği bilgileri "Crimean Tatars and Noghais" in Turkey adlı makale ile paylaşmıştır.

Kendisi de bir Nogay kızı olan Dilek Çetin¹² Türkiye'deki Nogaylar ile ilgili gerçekleştirdiği saha çalışması çerçevesinde çeşitli köylerden Nogay büyükleri ile röportaj yapmış ve bunları sesli ve görüntülü olarak kayıt altına almıştır. Kendisi bu çalışmayı tarih bilim dalında tezsiz yüksek lisans tamamlama ödevi olarak hazırlamıştır. Ancak bu önemli çalışma gerektiği gibi işlenmemiş ve dar bir kesimin bilgisi dışına çıkamamıştır.

Türkiye'deki Nogayları araştıranlar kuşkusuz burada bahsedilenlerle sınırlı değildir. Zaman zaman yurt içinden ve dışından kimi araştırmacılar da Nogay yaşlılarıyla röportaj yapmışlar. Nogaylar bu durumdan genel olarak memnunlar, çünkü bu girişimlerin kültürlerinin korunmasına hizmet olduğunu anlıyorlar. Ancak ziyaretlerin yalnızca bir şeyler kaydedip dönmek amaçlı olması pek de hoşlarına gitmiyor. Maho Ayye'nin biraz da sitemli bir şekilde vurguladığı şu anlatım bunu açıkça ortaya koyuyor:

- *Mittiq yawrım, şın aytar edik mani aytar edik. Telvızıyonda kórúpduru siz de kórdúnúzmí. Almanyada, malmanyada.*

- *Sağa ziyarete kelediler haa?*

- *Mağa laf almağa kelediler ziyarete tuwul.* (Mehan Dağtekin, 1336, Şekerköy)

"- Unuttuk, yavrum. Şın söyledik, mani söyledik. Televizyonda görünüyor, siz de gördünüz mü? Almanya'da filan.

- Sana ziyarete geliyorlar, haa?

- Benden laf almaya geliyorlar, ziyarete değil!"

Bazılarının ataları iki yüz elli, bazılarınıninki ise yüz elli yıl olmuş geleli. Göç sonrası, Nogayların bir kısmı toplu, bir kısmı ise dağınık iskân edilmiş. Dağınık iskân edilenler kısa sürede kimliklerini unutmuşlar. Toplu halde yaşayanlar için ise kültürlerini ve dillerini yaşatmak başlarda daha kolay olmuş. Ancak, değişen koşullarla birlikte ne kadar toplu halde hareket etmeye çalışsalar da içinde yaşadıkları toplumun çok daha baskın olan yaşam tarzına ayak uydurmak zorunda kalmışlar. Bu durumdan tabii ki hoşnut değiller ve bunu da açıkça dile getirmekten çekinmiyorlar, yapacakları çok fazla bir şey olmasa da:

- *Qavede bolğan caslar toplanıp toy eteridiler para tasip oğa bñ yardım.*

- *Şındı bolamı?*

¹¹ Nogaylar ve Nogayca üzerine Türkiye'de yapılmış çalışmalar için bk. Ekşi 2010.

¹² Çetin, Dilek (2006). *Nogaylar Üzerine (Doğankaya, Şeker, Akin Köyleri), Sözlü Tarih Çalışması*, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı (yayımlanmamış bitirme tezi), Ankara.

- Coq. Şındı bîrşî coq Türklêstîq nè oyûnumuz nè toyûmuz nè ciyînimiz bîr şeyi bîr şeyi hîş sorama (Mehan Dağtekin, 1336, Şekerköy).

“- Kahvedeki gençler toplanıp eğlenirler, para toplayıp ona (damada) yardım (için).

- Şimdi oluyor mu?

- Hayır. Şimdi bir şey yok. Türkleştik. Ne oyunumuz, ne şenliğimiz, ne toplantımız bir şey bir şey (kalmadı), hiç sorma!”

Dernekleri

Türkiye Nogayları örgütlenmelerini çeşitli dernekler çatısında gerçekleştirmeye çalışıyorlar. Ankara’da iki (*Nogay Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği*¹³ ve *Nogay Türkleri Eğitim, Kültür ve İşbirliği Derneği*); İstanbul’da bir (*Nogay Türkleri Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği*);¹⁴ Eskişehir’de bir (*Eskişehir Nogay Türkleri Derneği*);¹⁵ Konya’da merkezde bir (*Konya Nogay Türkleri Derneği*);¹⁶ Kulu’da bir (*Nogay Türkleri Eğitim ve Sosyal Dayanışma Derneği*) ve Iğın’da bir (*Nogay Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği*) olmak üzere toplam yedi dernekleri var. Bunlardan Nogay Türkleri Eğitim, Kültür ve İşbirliği Derneği bünyesinde elektronik bir bülten de yayımlıyorlar. *Nogay Türkleri Bülteni*¹⁷ ile hem kendilerini tanıtmaya hem de çeşitli fotoğraf ve videoları paylaşmaya çalışıyorlar. Aynı dernek *Nogay ve Kırım Türkleri Sözlü Tarih Belgeseli* adında bir de belgesel hazırlamış.

Yine Ankara’da faaliyet gösteren *Nogay Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği*’nin üç ayda bir yayımlanan, kültür ve araştırma içerikli, *Nogay* adında bir e-dergisi bulunmaktadır.¹⁸ Bu derneğin faaliyetleri bununla da sınırlı değil. Her ay düzenli olarak bir araya gelip çeşitli konularda sohbet toplantıları yapıyor, farklı alanlardan konukları ağırlıyorlar. Başkentte bulunmanın avantajını da iyi değerlendiren dernek yöneticileri sık sık devlet kurumlarını da ziyaret edip sorunlarını iletiyorlar.

Aktif derneklerden biri de *Eskişehir Nogay Türkleri Derneği*. Bunlar da kendi aralarında her ay düzenli toplanıyor. Genel ağ sayfaları da son derece aktif ve başarılı bir paylaşım platformu. Aylık Şehir Kültür Dergisi’nde dernek yöneticilerinin yazıları yer alıyor.

Konya Nogay Türkleri Derneği, 26 Mayıs 2013 Pazar günü gerçekleştirilen 9. *Geleneksel Nogay Türkleri Sabantoyu* etkinliğinin heyecanını genel ağ sayfalarına taşımışlar. Etkinlik davetiyesi ile giriş yapılan bu sayfa da Konya Nogaylarının birbirlerinden haberdar olma arzularını açıkça gösteriyor.

Aslında Sabantoyu etkinliği yalnızca Konya’daki derneğin organizasyonu değil, diğer derneklerin de katkı ve katılımı ile düzenleniyor. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın desteklediği bu yılki Sabantoyu, Kulu’ya bağlı Kırkkuyu Köyü’nde yapılıyor. Programda Nogay kültüründen çeşitli gösteriler yer alıyor. *Dombıra* konseri, *şınılama*, *şahbaz* oyunu ve çeşitli yarışmalar bekliyor katılımcıları.

¹³ <http://www.nogay.org.tr/>

¹⁴ <http://www.istanbulnogayturkleri.org>

¹⁵ <http://www.eskisehironogayturkleri.com>

¹⁶ <http://www.konyanogayturkcleriderneği.org>

¹⁷ <http://www.nogayturkcleribulteni.org>

¹⁸ <http://nogay.org.tr/sayfa.asp?sayfaID=31>

Nogayların Türkiye dışında Avrupa'da örgütlenme çalışmaları var. *Hollanda Nogay Vakfı*¹⁹, bunlardan başlıcası. Genel ağ sayfasındaki bilgiye göre Vakıf 1960 senesinde kurulmuş, şu ana kadar çok sayıda toplantı ve etkinlik yapmışlar ve çeşitli kampanyalar düzenlemişler.

Sonuç

Türkiye Nogayları, gündelik hayatta büyük ölçüde içinde yaşadıkları toplumun sosyal yapısına uyum sağlamış durumdadır. Ancak, bu durum onları dede ve ninelerinin geldiği toprakları ve geleneklerini merak etmekten alıkoymuyor. Hatta son yıllarda bu merak, kendi kültürleri ve dilleri ile ilgili bazı girişimlerde bulunmalarına da sebep olmuştur. Özellikle eğitilmiş Nogaylar dernekleşme faaliyetlerine çok önem veriyorlar ve bu yolla aralarındaki iletişimi daha etkin kılmaya çalışıyorlar. Genç Nogaylar, dillerini kullanma konusunda epeyce gayretliler. Kullanım alanları oldukça dar olmasına karşın, kendi aralarında ve özel toplantılarda Türkçeden ziyade Nogayca konuşmayı tercih ediyorlar. Ancak, Türkçeleri çok daha iyi durumda çünkü artık anadilleri olmuş. Dil kayması somut ve etkin biçimde gözlemleniyor. Nogayca konuşurken sıklıkla Türkçe yapılaraya yer veriyorlar.

Kaynakça

Bayraktar, Hilmi (2008). "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859–1861)". *Bilig* 45, 45-72.

Bice, Hayati (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. Ankara: TDV yayınları.

Ekşi, Pelin (2010). "Türkiye'de Nogayca Çalışmalarına Genel Bir Bakış". *TÜBAR-XXVIII-/2010*.

Firuzoğlu, Safarov Rafik (1999). "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler". *Osmanlı*, C. 4, 687-697.

Gündüz, Ahmet (2012). "XIX. Yüzyılda Kırşehir'e Yerleştirilen Nogay Muhacirleri (1861-1863)". *Turkish Studies - International periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic Volume 7/1*, 1217-1229.

Jankowski, Henryk (2000). "Crimean Tatars and Noghais in Turkey". *Türk Dilleri Araştırmaları* [Studies on the Turkic Languages] 10 Ankara: Sanat Kitabevi, 113-131.

Kırımlı, Hakan (2012). *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

¹⁹ www.nogai.nl